

ओरिष्

विषय प्रकाश निर्माण

या प्रकाशनासाठी प्रकाशनालयाला या
पत्रिकांवर प्रकाशनाचा हक्क आहे.

सन् १९५५

हे प्रकाशनालय, या पत्रिकांवर प्रकाशनाचा हक्क आहे.
हे प्रकाशनालय, या पत्रिकांवर प्रकाशनाचा हक्क आहे.
हे प्रकाशनालय, या पत्रिकांवर प्रकाशनाचा हक्क आहे.

प्रकाशनालय

प्रकाशनालय — प्रकाशनालय

प्रकाशनालय, प्रकाशनालय, प्रकाशनालय

प्रकाशनालय, प्रकाशनालय

प्रकाशनालय

प्रकाशनालय

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૪૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૫૦૨૫

વિષય ૮૨ : ૪૨૭૬

(તારીખ ૨૩ મી અગષ્ટ ૧૯૦૨ ના મુંબઈ સમાચારનો ઉતારો.)

૧૯૦૩

પર: ૪૨૦૮

૫૪૨

મહાચારી શ્રી રામેશ્વરનાંદજીએ સ્થાપેલી ધર્મ સભા
તરફથી મહાચારી શ્રી નીત્યાનંદજી મહારાજે
“વિધવા વિવાહ શાસ્ત્ર સમ્મત છે અથવા નહીં?”
એ વીષય ઉપર આપેલું
છઠું વ્યાખ્યાન.

ગુજરાતી કોમીયાર્થિકસંજ્ઞા
અમદાવાદ
વિદ્યાપીઠ મુદ્રાલય

તા. ૨૦ મી અગષ્ટ ૧૯૦૨ મુધવારે સાંજના છ વાગતાં ગેઠડી થી
એટરમાં ઉપરનું ભાષણ આપ્યું હતું. આ વખતે નાટકશાળા શ્રોતાઓ
નોથી તદ્દન ચિત્તર હતી અને ગરદીને લાધે ઉમરાઈ જતી હતી અને
સરે સો એક ઓગો પણ હાજર હતી. આ ઉપરાંત કેટલાએક
પારસી બ્રહ્મચર્યો, અને સન્યાસીઓએ પણ હાજરી આપી હતી.
સેંકડો આદમીઓ ગેલેરીમાં અને બીજા ઠેકાણે ઉભા ઉભા જ-
ગ્યા ન મળવાથી સાંભળતા હતા. સ્વામીશ્રીના આવતાં તેઓને
તાળીઓના અવાજથી વધાવી લેવામાં આવ્યા હતા, અને રંગ
ભૂમી ઉપર ખીરાનેલા સંભાવિત બ્રહ્મચર્યોએ તેમને ઉભા થઈ
માન આપ્યું હતું.

ડાક્ટર પોપટ પ્રભુરામનું ભાષણ

શરૂઆતમાં ધર્મ સભાના સંયુક્ત મંત્રી Joint Secretary
ડાક્ટર પોપટ પ્રભુરામને જણાવ્યું હતું કે “વિધવાવિવાહ
શાસ્ત્ર સમ્મત છે વા નહીં?” એ વિષય ધણો મહત્વનો છે.
તમોએ આટલી મોટી સંખ્યામાં આજ દીને હાજરી આપી તે

માટે હું આપનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું. આજના વિષય ઉપર માધવબાગમાં મળેલા ધર્મ સભામાં અતિથય ચર્ચા ચાલી હતી, અને આજ આપણે સ્વામી શ્રી નીત્યાનંદજીનો અભિપ્રાય સેવા મળ્યા છીએ. આં ડાકટર સર ભાલચંદ્રે મને હાલજ ટે-બીફિન કીધો છે કે હું બનતા સુધી જલદી આવી પહોંચું, પરંતુ આજ સમય થોડો હોવાથી તેમના આવતાં સુધી થોભી શકાય એમ ન હોવાથી હું સ્વામીજીને પોતાનો વિષય પ્રારંભ કરવાને વીનંતિ કરું છું. (તાળીઓ).

એક જાતના પુનર્લગ્ન માટે બધા કબુલ ખીજ માટે નહી

તાળીઓના અવાજે વચ્ચે સ્વામી શ્રીનીત્યાનંદજી મહારાજે પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે મારી પ્યારી બહેનો અને બાઈઓ, — આજનો વિષય ધર્મસભાના સુયોગ્ય મંત્રીએ આપને નિવેદિત કીધો છે. વિધવા વિવાહ કોઈ સશસ્ત્ર અને કોઈ અશસ્ત્ર જણાવે છે. હું તે ઉપર વિવેચન કરું ત્યાર પૂર્વે, હું એક વાત કહેવા ચાહું છું. પુનર્વિવાહના એ અંશ છે એક અંશમાં તો પુનર્લગ્ન સર્વ હીંદુઓ અને પંડીતો માને છે, ખીજો અંશ કેટલાએક પંડીતો માને છે, જ્યારે બધા નથી પણ માનતા. પહેલો અંશ તો કેવળ માન્ય છે એટલુંજ નહીં પણ જ્વહારિક છે તે અંશ કીયો છે ? હું કહીશ કે રંડવા (જેની સ્ત્રી મરણ પામી હોય તેને હિંદીમાં “ રંડવા ”)

કહે છે અને શાસ્ત્રમાં વિધૂર કહે છે, તેનું પુનર્લગ્ન એ પહેલો અંશ છે. તેમાં કોઈ હોંદુ ગ્રહસ્થ યા પંડિતનો વિરોધ નથી. એક સાઠ વર્ષનો બુદ્ધો ૫૦ મી વખત પણ આઠ વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કરે તો તે આપત્તિ સમજવામાં આવતી નથી. બંગાળામાં મને અનુભવ છે કે લાંબા કૂલિન બ્રાહ્મણો ઉપરાઉપરી એક પછી એક સ્ત્રી સાથે એટલા તો વખત પૂનર્લગ્ન કરે છે કે ખીચારી વહુઓને પતિને ઘેર જઈ તેના દર્શન કરવાનો પણ વારો આવતો નથી. અને મરણ પર્વત પોતાને લાંબા રહે છે, કદાચજ પતિ પોતાના સસરાને લાંબા તો પણ રૂપીઆ લેવા માટે જામ લારે તેણી તેને મળી લેતો તેણીનું બાગ્ય. આ પ્રમાણે પુરૂષની વાતમાં તો બધું બુદ્ધુ છે. બાધા સ્ત્રીની બાળતમાંજ છે. પરંતુ બધાજ શાસ્ત્રો તેની વિરુદ્ધ નથી. કેટલાએક ધર્માત્મા સંસ્કૃત તો હજી પણ છે જેઓ સ્ત્રીઓનો પક્ષ કરે છે. (તાળીઓ)

ધૃત્વરચંદ્ર વિદ્યા સાગર, રામરામ મોહનરાય વિગેરે

બંગાલાના સુપ્રસિદ્ધ સુધારક ધૃત્વરચંદ્ર સાગરે સર્વે પંડિતોને બતાવી આપ્યું હતું કે સ્ત્રીઓનું પુનર્લગ્ન શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ નથી. તેઓ કેવળ મુખવાદીજ નહોતા પણ બ્યવહારિકે હતા. તેમણે પોતાની વિધવા પુત્રીનું પુનર્લગ્ન કરી પોતાની સંગીન લાગણી ઉદાહરણથી સીદ કરી આપી. (તાળીઓ) દક્ષીણમાં પણ વીંધ્ય પંડીત શાસ્ત્રીએ પુનર્લગ્ન શાસ્ત્ર સમત છે એમ જણાવ્યું હતું (તાળીઓ).

રાજા રામ મોહનરાય અને સતીનો રીવાજ.

બંગાળના પ્રસિદ્ધ રાજા રામ મોહનરાયે પ્રથમ સતી થવાનો રીવાજ શાસ્ત્ર અને વેદ વિરૂધ્ધ છે એ બાબતની હીલચાલ હાકાવી. તેમણે સરકારને અરજ કરી કે સતી થવાનો રીવાજ ખુરો અને શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોવાથી બંધ કરવો. તે ઉપરથી સરકારે તે બાબત શાસ્ત્રીઓનો અભીપ્રાય માગ્યો, અને કહ્યું કે સતી થવાનું વેદમાં હોયતો બતાવો. આ ઉપરથી શાસ્ત્રીઓ “ બેહેત ટટોલને લગે ” હવે દુંદતાં દુંદતાં એક ટેકાણે “ અગ્નેગમ્ ” એવા શબ્દો આવ્યા. ત્યારે તે બધા આદમીઓએ “ અગ્ને ” ને બદલે “ અગ્ને ” બતાવી દીધું અને “ અગ્નીમાં જવાને સ્ત્રીને કુકમ છે ” એમ શાસ્ત્રીઓએ સરકારને લખી મોકલ્યું. ત્યારે રાજા રામ મોહનરાયે વેદનાં અનેક પ્રાચિન હસ્ત લેખનાં પુસ્તકો સરકાર ઉપર મોકલી આપ્યાં, અને કહ્યું કે તમે સરખામણી કરીને જોશો તો માલમ પડશે; કે ખરું તો “ અગ્ને ” છે, અને અગ્ને તો શાસ્ત્રીઓએ ખોટું લખ્યું છે. રામ મોહનરાયે પોતાની અરજીમાં જણાવ્યું હતું કે જો શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી માટે સતી થવાનું છે તો પુરૂષે પણ આ માટે પોતાની સ્ત્રી પાછળ બળી ન મરવું જોઈએ ? (તાળીઓ અને હસાહસ) જો તેમ હોય તો તેઓએ પણ બળી મરવા કહેવું જોઈએ. બાદ સરકારની શાસ્ત્ર સમીક્ષાખાતો થવાથી સતી ન થવા માટે તેણે કાયદો કર્યો હતો. જ્યાં ખુરી રીતી પડી હોય ત્યાં લોકોથી અન્યાય અને અસાચાર થાય તેમાં આશ્ચર્ય ન થું છે.

શ્રીઓની આધુનિક ગ્રંથોમાં નિંદા.

ખ્રીસ્તીઓએ તો એક વખત એટલું જ કહ્યું હતું કે શ્રી-
ઓને આત્મા નથી. (તાળીઓ) પરંતુ આધુનિક હિંદુ લેખકો
તો તેથી પણ આગળ વધ્યા છે. તેઓએ શ્રીઓનો—આપણી મા-
તા, બહેન, પુત્ર સુદ્ધાંતો એટલી તો કઠોરતાથી અનાદર કીધો છે,
કે જેથી આપણને અસંત દુઃખ થાય છે. પંચતંત્રમાં શ્રીઓ
માટે કેવું ખરાબ કહ્યું છે તે જુઓ:—

મધુતિષ્ઠિતિ વાચિ યોષિતાં હૃદયે હાલાહલ મેવ કેવલં ।

અતપ્તવ નિપીયતેધરો હૃદયં મુષ્ટિભરેવ તાઢ્યતે ॥

આનો અર્થ એવો થાય છે કે શ્રીના વેણમાં તો મધ છે
પણ હૃદયમાં તો હાલાહલ અર્થાત વિષ છે. જો હકિકતમાં
તેણીના હૃદયમાં ઝેર હોય તો પુત્ર તેના ગર્ભમાં રહે છે, તેથી તે-
ણીના પુત્રમાં પણ ઝેર કે... આવવું જોઈએ ? તાળીઓ) આ-
ગળ તો એથી પણ અસંત ખરાબ વિરોધણ તેણીને આપવા-
માં આવ્યાં છે. વળી કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીના ક્ષણભર સુખ
માટે મધના લોભથી છેતરાઈ જેમ ભમરો કમલમાં લપટાઈ જાય
છે, તેમ પુરુષ તેણીના પાસમાં લપટાઈ જાય છે.

વેદ અને મનુ શ્રી વીષે શું કહે છે.

પરંતુ વેદમાં ઇશ્વરે શ્રી પુરુષને સમાન ભાવથી જોયાં છે.
મનુ તો દયાળુ, ન્યાયકારી હતા. તેથી તેઓનો અભિપ્રાય શ્રી
માપી, અનિતીવાન છે એવો નથી. જુઓ મનુ મહારાજ શ્રીની
કેટલી ખૂબી પ્રતિષ્ઠા કરે છે:—

પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિશ્ચૈતાઃ પતિભિર્દેવરૈસ્તથા ।

પુજ્યાભૂષયીતવ્યાશ્ચ વહુ કલ્યાણ મીપ્સુમીઃ

અર્થ:—પીતા, ભ્રાતા, પતી અને દેવરે તેમજ નેઓ પોતાનું કલ્યાણ ચાહે તેઓએ સ્ત્રીની તો પૂજા કરવી જોઈએ અને તેણીને અનેક વસ્ત્ર આભૂષણથી પ્રસન્ન રાખવી જોઈએ (તાળીઓ) મનુ સ્ત્રીને પૂજનીય કહે છે. તેઓ તો તેણીને દેવતા અને લક્ષ્મિની ઉપમા પણ આપે છે. પુજનો અર્થ એવો નથી કે તેણીને સીંહાસન ઉપર બેસાડી પુષ્પ, ચંદન, માળા, નૈવેદ્ય ધરવું (ભારે હસાહસ) પરંતુ પુજનો અર્થ સત્કાર થાય છે.

સ્ત્રીને અનાદર થવાથી શું પરીણામ થયું ?

જ્યારે પ્રાચિન કાળમાં સ્ત્રીઓને પુરૂષ સમાન ન્યાય મળતો, અને તેણીનો સત્કાર થતો, સારે આર્યાવર્ત દેશ અનેક રીતે સુખી હતો. પરંતુ જ્યારે તેણીનો અસત્કાર, અન્યાય અને અનાદર થવા લાગ્યો ત્યારે હિંદુઓએ માનેલી સ્ત્રી રૂપ શક્તિઓ હિંદુઓ ઉપર ક્રોધ કરવા લાગી. હાલ હિંદુઓ દેવી ક્રોધ કરે છે એવું જ માને છે તે ખરું છે. હિંદુઓ મહાકાલી દેવીને માને છે. તે નામ શક્તિવાચક છે. પરંતુ તેણીની જાતી ઉપર અન્યાય ગુજરવાથી ક્રોધ કરી, તે શક્તિ રૂપી દેવી હવે યુરોપ, અમેરીકા ચાલી ગઈ છે. તેની સાથે ખીજી દેવી મહા સરસ્વતી તે પણ યુરોપ ચાલી ગઈ અને હવે જાતી વીણા માટે તો યુરોપજ જવું પડે છે. જ્યારે જે દેવી બહેનો ચાલી ગઈ ત્યારે ત્રીજી દેવી મહા લક્ષ્મી પણ પ્રયાણ કરી ગઈ, અને આ દેશ નીર્ધન થઈ રહ્યો છે. (જેમબેર તાળીઓ) જે તમે બલાર્થ ચલાવો છો તમારે તમારી બહેન માતાનો દેશ છોડી દેવો જોઈએ (તાળીઓ)

પુનર્લગ્ન માટે વેદનો મંત્ર.

હીને મળતા ન્યાય અન્યાયના સંબંધમાં આટલું કહી હું હવે મારા વિષય ઉપર આવીશ. રૂવેદમાં એક મંત્ર છે, તે પુનર્લગ્નની વિરૂદ્ધ સંબંધી છે. તે મંત્ર તૈત્તિરિય સંહીતામાં પણ આવે છે. વેદનું બાળ્ય કરનાર સાયણે તેનાં બે ભાષાંતર કર્યાં છે. એકમાંતો તો તેમણે પુનર્લગ્નનો કાંઈક નિષેધ જોવો અર્થ કીધો છે, જ્યારે બીજામાં તો તેમણે પુરું રીતે વિધવા વિવાહનું પ્રતિ-પાદન કીધું છે. આ ઉપરથી તમે કદાચ આશ્ચર્ય પામશો કે એકજ બાળ્યકાર એકજ મંત્રના પરસ્પર વિરૂદ્ધ જુદા અર્થવાણું બાળ્ય કેમ કર્યું હશે? પરંતુ મુળ વાત એવી છે કે સાયણને બે ભાષ હતા, જેમાંના એકનું નામ માધવ હતું. સાયણાચાર્ય રાગ વીર ગુપ્તના પ્રધાન હતા. તે રાગને સમજતી સાયણે વેદનું બાળ્ય કરવાનું કામ પોતાના ભાઈ માધવાચાર્યને સુપરદ કરાવ્યું બાળ્યનું કામ માધવ તરફથી ધણે હાથે કરાવવામાં આવ્યું હતું. રૂવેદના તે મંત્રના આ પ્રમાણે બે ઉલટા અર્થ હોવા માટે એજ અનુમાન થઈ શકે છે કે તે મંત્ર બન્ને પુસ્તકમાં જુદે જુદે હાથે ભાષીત થવું જોઈએ. તે મંત્ર નીચે પ્રમાણે છે:—

उदीर्ध्व नार्यभिर्जीवलोकं गतासुमेत सुपशेषशेहि;

हस्तग्राभस्य दिधिषास्तवेदं पत्युर्जनित्वमभि सं बभूथा।

ऋ० मं० ૧૦। सू० ૧૮। मं० ૮॥

અર્થ:—હે (નારી) સ્ત્રી ! (ગતા સુમેત) નીકળી
મથેલા પ્રાણુવાળા પ્રેતની (ઉપશૈષ એહી) પાસે તું સુતી
છે અથવા પડી છે (ઉદીરધ) ઉક, (અભીજીવ લોક)

જીવતા લોકના સંતુષ્ટાવની પાસ આવ, (હસ્ત આભર્ય દીધીઓ પાત્રુઃ) હાથ પકડનાર પુનરવિસદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરવાવાળા પતી સાથે (તવર્ષદ) તારૂં આ સ્ત્રીપણું (અભીસંબલુથ) સારી રીતે થાય.

પતીના મરવાથી વીધવાને તેના પ્રેત ઉપર ખ્યાર છુટે છે અને તેણી તેના ઉપર લપટાઈ પડે છે. તેથી ઈશ્વર ઉપદેશ કરે છે કે તે નિરર્થક છે અને તારે વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ.

પતી સંબંધી રૂગ્વેદનો મંત્ર.

વળી રૂગ્વેદમાં લખ્યું છે કે:—

સોમઃ પ્રથમો વિવિદે ગન્ધર્વો વિવિદ ઉત્તરઃ

તૃતીયો અગ્નિષ્ઠે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજાઃ

ઋ. મં. ૧૦ અ. ૮૫-૯૫ મં. ૪૦

આના જુદી જુદી રીતે અર્થ કરવામાં આવ્યા છે. કેટલાંક એક એવો અર્થ કરે છે કે પહેલાં સ્ત્રી સોમ સાથે વ્યવહાર કરે છે, પછી અગ્ની, પછી ગાંધર્વ અને પછી મનુષ્ય થાય છે પરંતુ ખરો અર્થ તો આ પ્રમાણે છે:—સ્ત્રી સાથે પ્રથમ લગ્ન કરનાર પુરુષ સોમ અર્થાત તે પુષ્ટધાતુને લીધે તે સોમ અર્થાત અંદ્રમા જોવો, સુંદર હોય છે અને તે હોવો જોઈએ. જો સ્ત્રીની સાથે રહી તે મરણ પામે તો ખીજ વખત તેણીની સાથે લગ્ન કરનાર પુરુષ ગાંધર્વ હોવો જોઈએ. અર્થાત રસિકતાને પ્રાપ્ત હોવો.

જોઈએ. ત્રીજી વખત સ્ત્રી લગ્ન કરે તો તે વખતનો પતી
અમી હોવો જોઈએ. અર્થાત તપેલી ધાતુવાળો તે હોવો જોઈએ
એથી વખતનો પતિ મનુષ્યજ એટલે વીચાર શીલપુરુષ
હોવો જોઈએ.

પુનર્લગ્ન ઉત્તમ કે નહીં ?

પુનર્લગ્ન, ઉત્તમ, મધ્યમ, અથવા અધમ તે હું હવે જ-
ણાવીશ, વેદ દ્વારા હું કહી શકોશ કે સર્વેથી ઉત્તમ તો જન્મપર્યંત
અલ્પચર્ય પાળવું તે છે. પરંતુ તે કાંઈ સહેલ નથી. જો અલ્પચર્ય
પાળવાની ઇચ્છા ન હોય તો લગ્ન કરવાં. અને જો તે જોડામાંથી
કોઈ પણ મરણ પામે તો સહી ઉત્તમ તો એ છે કે વિધવા
અથવા વિધૂરે અલ્પચર્ય પાળવું. પરંતુ જો અલ્પચર્ય ન રાખી
શકાય અને સંતતી ન હોય તો વિધવા સ્ત્રી સાથે વિધૂર
પુરુષ લગ્ન કરે. મનુ વિગેરેના શાસ્ત્રનાં તે બાબતનાં પ્રમાણો
હવે પછી આપીશ. સાર પહેલાં હું અર્ધ વેદનો એક મંત્ર કહું છું.

उत यत् पतयो दश स्त्रियाः पूर्वे अब्राह्मणाः

ब्रह्मा चेद्वस्तम ग्रहोत् स एव पतिरेकधा

ब्राह्मण एव पतिर्न राजन्यो न वैश्यः तत् सूर्यः

मनुवमेति पञ्चभ्यो मानवेभ्यः

અનેક પતી હોવા સંબંધી વેદનું પ્રમાણ.

અથર્વ વેદના પાંચમા કાંડમાં લખ્યું છે કે,

આનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કોઇ સ્ત્રીના પ્રથમ દસ પતી અગ્રાહણ હોય તો તે પ્રસરત નથી. જ્યાં રૂપીઓ નિયોગ કરતા હતા, ત્યાં એવો આશય હતો કે સ્ત્રી પોતાની વર્ણના અથવા તેથી શ્રેષ્ઠ વર્ણ સાથે નિયોગ કરે, તેજ શ્રેષ્ઠ ગણાતું. આદ્યક્ષી માટે આદ્યક્ષ સાથેજ નિયોગ ઠીક ગણાય. પણ મને કોઈ કહેશે કે તમે આ દસ પતીનો રગડો ત્યાંથી લાવ્યા ? નિયોગમાં એક પછી બીજો પતી કરવામાં આવતા તેવાં અનેક પ્રમાણો શાસ્ત્રો અને ઇતિહાસમાં મળે છે. મહા ભારતના આદી પર્વમાં દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં વ્યાસ અને દ્રૌપદી, તેમજ વ્યાસ અને યુધિષ્ઠિર વચ્ચે સંવાદ છે. તેમાં દ્રૌપદીના પીતા તરફથી પુછવામાં આવ્યું છે કે પાંચ પાંડવો એકજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે તે કેમ હોઈ શકે ? તેનો જવાબ યુધિષ્ઠિર એવો આપે છે કે તે કાંઈ નવું નથી. તેવા ઘણા દાખલા બન્યા છે. પ્રયેતસના માધ વરકસીના દસ પુત્રો એકજ સ્ત્રીના પતી થયા હતા. વળી બીજી વખતે સાત એકજ પત્નીના પતી થયા હતા. ભારતને જે હાંદુઓ “પાંચમો વેદ” માને છે તેનું આ પ્રમાણ છે. જ્યારે જીવતા ૫, ૭ અને ૧૦ પતીઓ સાથે આ પ્રમાણે એક સ્ત્રી લગ્ન કરવાના દાખલા મહા ભારતમાં છે, ત્યારે નિયોગમાં એક પછી બીજા અનેક પતી થોડા વખતને માટે હોય તેમાં તો નિવાર્ધજ શી હોય ?

પુરાણમાં પુનર્લગ્નની આજ્ઞા.

પદ્મ પુરાણના પાતાળ ખંડમાં એક કથા છે તેમાં લ-
ખ્યું છે કે વીવેદસ રાજાની પુત્રી દીવ્યા દેવીનાં લગ્ન થયા પ-
છી લગ્ન મંડપમાંજ તેણીનો પતી દેવલોક પામ્યો. રાજાએ શાસ્ત્રી-
ઓને પુછ્યું કે હવે શું કરવું. જો કે પુત્રીનું પાણીયહણુ (હસ્તમેળાપ)
થઈ ગયું હતું તોપણ શાસ્ત્રીઓએ પુનર્લગ્નની આજ્ઞા આપી હ-
તી. એકવીસ એકવીસ વખત સ્વયંવર થવાની વાત મહાભાર-
તમાં છે. એક કન્યાનો ૨૧ મો પતી અર્જુન થયો હતો. ઘણા
હોંડુ શાસ્ત્રીઓનો એવો મત છે કે મનુ પ્રમાણે પુનર્લગ્ન થઈ
શકે નહીં. વીધવા બે જાતની છે, એક જોણે કેવળ પતીનો હાથ
જ પકડ્યો હોય તે, અને બીજી જોણે સંસાર સુખ ભોગવ્યું
હોય. અને પહેલી મનુ પ્રમાણે પુનર્લગ્ન કરી શકે, બ્યારે બીજી
નિયોગ કરી શકે મનુ કહે છે કે:—

સા ચેદક્ષતયોનિઃ સ્યાદ્ગતપ્રત્યાગતાપિ વા ।

પૌનર્ભવેન મર્ત્વા સા પુનઃ સંસ્કારમર્હતિ ॥ મનુ ૦ ૯/૧૭૬

(અ. ૯-૧૭૬.)

મનુ કહે છે કે જો સ્ત્રી પતીને ઘેર ગઈ હોય અને પાછી
ફરી હોય (પીથેર) તો પણ જો અક્ષતયોની હોય અને જો તે-
ણીનો પતી મરણ પામે તો તેણીનાં ફરીથી લગ્ન થવાં જિયિત
છે. મનુના સાતે ટીકાકારોનો આ બાબતે એક મત છે. વિશેષમાં
તેમાંનો એક રાધવાનંદ તો એટલે સુધી કહે છે શ્લોકની પહેલી
પંક્તીની આખરે “વા” શબ્દ આવ્યો છે તેથી એવો અર્થ
થાય છે કે ક્ષતયોની હોય તોપણ તેણીનાં ફરીથી પુનર્લગ્ન થવાં
જોઈએ (જેશમંથ તાળીઓ)

નિયોગ ક્યારે કરવો ?

પત્નીના મરણ પછીજ નહી, પરંતુ પતિની હયાતિમાં પણ જો સંતતી ન હોય તો સંતતી માટે નિયોગ કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન છે. પડિતો આ બાબત નહી સમજવાથી પોતે થાપ ખાય છે, અને ખીજતે ખવાડે છે. નિયોગ સંતતી માટે છે—પરંતુ જો સંતતી હોય છતાં નિયોગ કરવામાં આવે તો તે માટે મનુષ્યે છે કે,

ઙ્ચેષ્ટા યવીયસો માય્યા યવીયાન્વાગ્રજસ્ત્રિયમ્ ।
પતિતૌ ભવતો મત્વા નિયુક્તાવપ્યનાપદિ ॥ ૨ ॥

(અ. ૬ પૃ ૮)

અર્થાત:—આપતુલ નહી હોય, અને પીતાની આજ્ઞા લઈને પણ જો જેઠ ભાઈ કનીઠ ભાઈની સ્ત્રી સાથે અથવા કનીઠ ભાઈ જેઠભાઈની સ્ત્રી સાથે નિયોગ કરે તો તે પતિત થાય છે. પરંતુ મનુષ્યે લખ્યું છે કે:—

દેવરાદ્વા સપિણ્ઢાદ્વા સ્ત્રિયા સમ્યક નિયુક્તયા ।
પ્રજેપ્સિતાધિગન્તવ્યા સન્તાનસ્ય પરિક્ષયે ॥ ૧ ॥

(અ. ૬-પૃ ૯)

અર્થ:—સંતાનના અભાવમાં સ્વશુર આદિની આજ્ઞા લઈ સર્પાડની સાથે અથવા દેવર સાથે નિયોગ કરી ઇચ્છીત પ્રજાને પ્રાપ્ત કરે “દેવરો કસ્માત્ દ્વિતિય વરો રચ્યતે” અર્થાત દેવર ખીજેવર આવી વળતે કહેવાય છે. વળી મનુજી લખે છે કે:—

વિધવાયાં નિયુક્તસ્તુ ઘૃતાક્તો વાગ્યતે નિશિ ॥

૧૬ મુત્પાદયેત પુત્રં ન દ્વિતીયં કથં ચન ॥ મનુઃ

અર્થ:—વીધવા સ્ત્રી માતા આદીની આસા લઈને પુરૂષ રાતના મૈત્ર ધઈને શરીરમાં ધી લગાડીને એકજ પુત્રને ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. ખીજો નહીં. આ ખતાવે છે કે નિયોગ વિષયવા-સનાને માટે નહીં પરંતુ પ્રજા ઉત્પત્તિ માટે છે.

૩૬૧ વિરૂદ્ધ નિયોગ અને પુનર્લેખ.

હાલમાં નિયોગ અને પુનર્લેખ ૩૬૦ની વિરૂદ્ધ છે, તેથી તે કેટલાક શાસ્ત્રીઓને ખોટું લાગશે પરંતુ હાલ આપણે શાસ્ત્ર શું કહે છે તે જોવાનું છે. વૈશ્વવેના શિરોમણી રંગાચાર્યે “દુર-જન કરી પંચાનન્દ”માં લખ્યું છે કે વિધવા વિવાહ શાસ્ત્ર સમ્મત છે, એ વાત જો કે ૩૬૧ વિરૂદ્ધ છે, તોપણ મારે તે કબુલ કરવી જોઈએ. શૈવેના એક મોટા આચાર્ય હરીશ્વરે પણ તેમ કહ્યું છે. સુધારકો અને ધણા વિદ્વાનો પણ તેમજ કહે છે. પરંતુ કેટલા-એક શાસ્ત્રી અને ઔરથોડાકસ ભોકો—જો કો અકલસે દખલ રખતે હય—(હસાહસ) તેઓજ તેની વિરૂદ્ધ થાય છે. કદાચ મારા આ પ્રમાણે કહેવાથી તમને ખુર લાગશે, પરંતુ હું પેલાનુકૂળ કહેતો હોવાથી તમને સાર લાગે या ખોટું લાગે તેનો હું રતીબર ખ્યાલ કરતો નથી (તાળીઓ) નિયોગનો જેટલો પુત્રોત્પત્તિ છે, તે ખરા રૂપીઓનું કામ હતું. પુરૂષ જીવે-ન્દિય હોય તેનેજ માટે ચોખ્ખું છે. પરંતુ હાલ પ્રજા વિષયા-સક્તિમાં વિશેષ પ્રવૃત્ત છે અને હીન દરજ્જાની છે તેથી તેને નિયોગ મુશ્કેલ છે.

નિયોગ થયેલા મહાભારતના દાખલા.

રૂપીઓએ નિયોગ ક્યો છે એવા અનેક દાખલા મહા ભારતમાં લખે છે. ખુદ મહા ભારતના કર્તા મહર્ષિ વેદ વ્યાસે લિખ્ત પીતા મહની માતા સત્યવતિની આજ્ઞાથી વંશ નાશ ન થાય તે માટે વિચીત્ર વિર્યની સ્ત્રી અંબાળીકા અને ચિત્રાંગદની સ્ત્રી અંબા સાથે નિયોગ ક્યો હતો. આ બે સ્ત્રીઓ કાશીના રાજાની પુત્રીઓ હતી અને નિયોગને પરાણામે મહાન નિતીકાર વિદુર ઉત્પન્ન થયો હતો. સત્યવતીએ જાણ્યાંબુંદે કૌરવ વંશનો નાશ ન થાય માટે હે વ્યાસ તારે નિયોગ કરવો પડશે. કારણ કે લિખ્તપિતામહે લાભ માટે અલ્પચર્ય વ્રત લાંબું છે તેથી તેઓ નિયોગ કરી શકે તેમ નથી. સત્યવતીએ વ્યાસનું ચિન્તન કર્યું અને તેઓ ઉપસ્થિત થયા અને આજ્ઞાનુસાર નિયોગ ક્યો હતો.

તારાનું પુનર્લભ-લોકોની ગપ રામ પેહેલાં રામાયણ.

પુનર્લિવાહ સંબંધી રામાયણમાં પણ કથા છે. રામાયણ સંબંધી લોકોમાં એવી ગપ ચાલે છે કે રામ થયા તે પેહેલાં દસ હજાર વરસ પહેલાં વાલ્મીકીએ રામાયણ લખી નાંખ્યું હતું. પણ સ્વયમ રામાયણ ઉપરથી જ તે વાત ખોટી ઠરે છે. રામાયણના પહેલા અધ્યાયમાં એવી કથા આવે છે, કે એક વખત મહર્ષિ વાલ્મીકી બેઠા હતા અને નારદ એમને મળવા આવ્યા, વાલ્મીકીએ પુછ્યું કે એવો કોઈ એક પુરુષ જાતાવો કે જે સકળ ગુણસંપન્ન હોય, જેઓ ભક્ત શુરવીર મુ-

બાંધી પરાપકારી હોય અને એક ધર્મને માનનારો હોય તેવાનું જીવન ચરિત્ર લખવાનો હું વિચાર કરું છું. નારદ કહે છે કે તેવો પુરુષ તો મળવો દુરઘટ છે પરંતુ એકજ એવો પુરુષ છે, કે જેને તમારા કહેવા પ્રમાણે ઉત્તમ ગુણવાન હોવાની મને ખબર છે. અને તે બીજો કોઈ નહીં પણ દસરથનો કુમાર રામચંદ્ર છે. (તાળીઓ) રામમાં સર્વે ગુણો ઘટે છે માટે તેમનું ચરિત્ર તમે ચાલુ કરો. આવી રીતની એક બીજી ગપ વ્યાસના નિયોગ વિશે કહેવામાં આવે છે કે તેમણે નિયોગ કર્યો નહોતો. પણ કૃત્તા જોયું હતું પણ એ ગપ છે, (સુદીક્રમ વિરૂદ્ધ રજા વિર્ય વીના પ્રજોત્પત્તિ થાય નહીં.) મહાભારતમાં સાક્ષ્ય લખવામાં આવ્યું છે કે તેમણે નિયોગ કર્યો હતો. મનુતો એટલે સુધી લખે છે કે—અગરજે કેટલાએકનું એવું માનવું છે કે વિધવા સાથે એક સંતાન થાય ત્યાંસુધીજ *નિયોગ અથવા પુનર્લગ્ન કરવું પરંતુ બીજાઓનું એમ માનવું છે કે, એક પુરતો નથી, પણ બે સંતાન હોવાં જોઈએ. કારણ કદાચ એકનું મૃત્યુ થાય તો બીજો પુત્ર અર્થ સારો. મનુજી વિશેષમાં એટલે સુધી કહે છે કે નિયોગનો અર્થ સિદ્ધ થયા પછી તે બીજો પુરુષની બી સમાન ગણવી.

નિયોગના પુત્રની સ્થિતિ

મનુ મહારાજે બાર જાતના પુત્ર બતાવ્યા છે. તેમાં

औरसः क्षेत्रजश्चैव मनु ९॥ १५९

* લગ્ન પણ અમી અને સબા સમક્ષ પ્રજોત્પત્તિ સારી બી પુરુષનું જોડાવવું તેનુંજ નામ લગ્ન છે.

પ્રથમ વિવાહનો પુત્ર તે ઔરસ અને નિયોગ વાળી સ્ત્રીનો પુત્ર તે ક્ષેત્રજ, હવે ઉપલા શ્લોકમાં મનુ મહારાજ કહે છે કે પીતા શીવાયની વડીલોપાછીત મીલકતમાં ખીજા દસ જાતના પુત્રોનો હિસ્સો પહોંચતો નથી, પરંતુ તેમાં ક્ષેત્રજ અને ઔરસને તો સરખો હાથભાગ મળે છે.

નપુશકની સ્ત્રીનો નિયોગ

મનુ મહારાજ કહે છે કે જો કોઈ નપુશક હોય અને સંતતી હેય નહીં તો તેનો બાપ તેની સ્ત્રી સાથે નિયોગ કરે. અને જે પુત્રો નપુશકની સ્ત્રીનો નિયામથી થાય તેમને તે નપુશકનો હાથ ભાગ લખે છે એમ મનુ કહે છે.

મનુજી વિશેષમાં કહે છે કે જે નિયોગની વિધી જાતાવી છે તે છોડી ખીજી રીતે સંસાર વ્યવહાર કરવો. નહીં, અને વ્યભિચારથી વર્ણશંકર પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી તે મહા પાપ છે.

શું મનુ નિયોગનો નિષેધ કરે છે,

મનુસ્મૃતીમાં નિયોગના પ્રકરણના અધ્યાયમાં નિચે પ્રમાણે શ્લોક આવે છે.

नान्यस्मिन् विधवा नारी निययोक्तव्या द्विजातिभिः ॥

अन्यस्मिन् हि नियुज्जान धर्मं हन्युः सनातनम्

મનુજીનો શ્લોકનો ટીકાકાર દુલ્લભદ્ર આ શ્લોકનો અર્થ એવો કરે છે કે દ્વીજોમાંની વિધવાએ નિયોગ કરવો જોઈએ નહીં, પરંતુ મનુનો સૌથી ઉત્તમ ટીકાકાર મેઘાતિથી છે. તેણે મનુ સ્મૃતિના શ્લોકોની એકવાક્યતા સર્વોત્તમ રીતે કરી છે.

તેઓ તો કહે છે કે મનુજીની નિયોગ સારું પ્રુર્ણ સમ્મતિ છે. વળી રાધવાનન્દ કહે છે “અન્ય” મતલબ પતીના કુળથી અન્ય સ્થાને નિયોગ ન કરવો એવી છે, બીજી નહીં. વેદ અને બ્રાહ્મણ પ્રથેના ટીકાકાર માધવાચાર્યે પારાશર સ્મૃતીની ટીકા કરી છે તે હસ્તલખા હોવાથી બીજે ઠેકાણે મળી શકતી નથી, પણ કલકત્તાની રાયસ એસીઆટીક સોસાયટીની લાયબ્રેરીમાં છે. તેમાં આ શ્લોક સંબંધી લખ્યું છે કે અન્યની મતલબ પોતાથી નીચી જતી એવી થાય છે જો પતીથી નીચે જતોની સાથે નિયોગ કરે તો સનાતન ધર્મનાશ થાય છે. પણ અન્ય શબ્દનો અર્થ નહો સમજવાથી શાસ્ત્રાઓ ચાપ ખાય છે! જો મનુજીને નિયોગ અનિષ્ટ હોય તો તેમણે આગળ તેનું લંબાવ્યુંથી પ્રતિ પાદન કેમ કર્યું હશે? એટલુંજ નહીં પણ ત્યાર પછી તેને કાયદા-સર કેમ ઠરાવત? શું તે પોતાનો પરસ્પર વિરોધ અભિપ્રાય તેના તેજ એકજ પાનામાં આપે એવા બુદ્ધિહીન હતા. શું તેઓ-એ ભાંગ ભાંગ પીધી હશે? (હસાહસ). જો મનુજીને નિયોગ અનિષ્ટ હોત નહો તો મનુજીને માનનારા વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્ક, વાગરે નિયોગનું પ્રતિપાદન કેવી રીતે કરી શકત. આગળ જતાં બ્રહ્મચારી-જીએ પુનર્લભ અને નિયોગ હિંદુશાસ્ત્ર સમ્મત છે તે સીદ્ધ કરવાને બીજાં અનેક પ્રમાણ આપ્યાં હતાં.

પારાશરનો પૂનર્લભ સંબંધી શ્લોક.

***નષ્ટે મૃતે પ્રવ્રજિતે ક્લીબે ચ પતિતે પતૌ ।**

પત્નિસ્વાપત્સુ નારીણાં પતિરન્યો વિધીયતે ॥ મનુઃ॥

*આ શ્લોકનો અર્થ થોડા વખત ઉપર જુના વિચાર પોષક

અર્થ—જો પતી અદ્રશ્યમાન થાય, મરણ પામે સન્યાસી થઈ દુનિયા ત્યાગ કરે નપુમ્પકત્વને પ્રાપ્ત થાય એટલી પાંચ આ-પતિઓમાં સ્ત્રી ખીજે પતિ કરી શકે. આ અર્થ સ્પષ્ટ છે પરંતુ તેમાં વધી એવો કેવામાં આવે છે કે “પતૌ” શબ્દ વ્યાકરણ-ની દ્રષ્ટિએ જોતાં ખોટો છે. પતિ શબ્દનું સપ્તમીનું એક વચન પત્યૌ; વ્યાકરણ પ્રમાણે હોવું જોઈએ. પરંતુ પારાશરે “પતૌ” લખ્યું છે તે ઉપરથી એવું કહેવામાં આવે છે કે “પતૌ” નો અર્થ “પતિઘ્વિ આચરતી ધ્વિતિ પતી” અર્થાત “જેના સગાઈ થઈ છે લગ્ન નથી થયા એવો પતિ” એવો થાય છે. પરંતુ તે વાસ્તવિક નથી. પરાશરની મતલબ પરણેલોજ પતી હોવા જોઈએ. પ્રથમ તો જન સગાઈ થઈ હોય તો કિલવ અર્થાત નપુમ્પક થાય તેની સ્ત્રી સંસર્ગ વિના કેમ પરીક્ષા કરી શકે? છતાં શ્લોકમાં કિલવત્વ વિષે છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રી પુરુષ ભેગા રહેતાં હોવાં જોઈએ પૂર્યને તેઓ પરણેલાં હોવાં જોઈએ. વળી શ્લોકમાં “નારી” શબ્દ લખ્યો છે વાસ્તે કરીને “કન્યા” હોઈ શકે નહિ, તો સ્ત્રી પરણેલી ન હોય તો તે કદી પણ નારી કહેવાય નહિ, તે “કન્યા” કહેવાઈ શકે. નરસ્ય ધર્મા નારી એવી શાસ્ત્રમાં વ્યાખ્યા કરી છે હવે “પતૌ” શબ્દ ખરો તે અહીં કદી વાપરી શકાય નહિ તેનો સવાલ રહ્યો.

બદ્રભદ્રોએ પોતાનો કંકડો (વિધવા વિવાહ કરવો એ નથી) તેને ખરો કરવા જુદીજ તરેહનો ક્યો છે. વિદ્વાન કહેવરાવનારા દુરાચાર વશ થઈ સ્ત્રીઓને અન્યાય આપે તે દેશની ઉન્નતિ મહા વિકટ છે.

પાણીનું સુત્ર છે કે “પ્રતીસમાસ एव” તે પ્રમાણે જો
 હંદ વ્યાકરણના નિયમથી કદાપિ ભંગ પડતો હોય તેા પિંગળના
 નિયમને પ્રધાન ગણી કવચિત વ્યાકરણના નિયમ યાવનુએ
 મૂકવામાં આવે છે તે નિયમાનુસાર “પત્યૌ” તે બદલે રામાયણ-
 માં અનેક વખતે “પતૌ” શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે. હંદમાં
 ભંગ ન થાય તે માટે હિંદુઓના જ્ઞાનર્તય શ્રી કૃષ્ણ ગીતના
 આદર્શ અધ્યાયના ૨૩ માં શ્લોકમાં અવતિષ્ઠતે તે
 બદલે “અવતિષ્ઠતે” લખ્યું છે. વ્યાકરણમાં પર-
 સ્મૈ અને આત્મની એવી જો જાતના પદ હોય છે “અવસ્થા”
 ક્રિયાપદને આત્મની પદ લાગુ પડે છે છતાં પાણીનીનાં=“સમવ
 પ્રવિવ્યસ્થઃ”ના સુત્ર પ્રમાણે હંદનો ભંગ ન થાય તે પ્રમાણે શ્રી
 કૃષ્ણે “અવતિષ્ઠ” વાપર્યું છે તેથી કાંઈ શ્લોક ગદ્યત (ખોટા)
 હરે છે એવું હેજ નહિ, પારાસરે પણ “પત્યૌ” શબ્દ વાપરનાથી
 હંદનો ભંગ થાય તેથી “પતૌ” લાચારીથી વાપર્યો છે, આકી
 અર્થ તો પત્યૌ માંજ થાય છે એ નિશ્ચય છે મુખ્યાષ્ટમાં ૨૮
 સ્મૃતિઓનો એક સંગ્રહ છપાયો છે જેનું નામ ‘અષ્ટાવિશંતિ
 સ્મૃતિ સંગ્રહ’ એવું છે મેં તે પુસ્તક વાંચ્યું છે, પારાશરના ઉપના
 શ્લોકમાં વીધીયતે છે તેને બદલે આ અષ્ટાવિશંતિ સ્મૃતિ સં-
 ગ્રહ પ્રગટ કરનારે પોતાની સત્તાથી “નવિદ્યતે” કોકો એસાડયું
 છે (હસાહસ) ખીજ પડિતોતો અર્થમાં ફેર ફેર છે પણ જા-
 યનાર બહા આદર્શીએ શ્લોકજ ફેરવી નાખ્યો.

મનુમાંથી ઉડાવી દીધેલો પુનર વિવાહ સંબંધી

એક શ્લોક.

મનુના પુનરવિવાહ તરફેણમાં એક શ્લોક આગલા વખતથી મનુ સ્મૃતિમાં હતો. પણ વિધવા વિવાહ વિરોધી સ્વાર્થાઓએ હાલની મનુસ્મૃતિમાંથી તે ઉડાવી દીધો છે. પરંતુ મનુની કેટલીક પ્રાચીન દીકાઓમાં તે શ્લોક આપેલો છે જે કે તેમાં પાઠ બેદનો છે. શંકરસ્વામીએ પણ તે આપેલો છે, તે શ્લોક અને પારાશરના ઉપલા શ્લોકમાં એટલોજ ફેર છે કે ત્યાં “પતૌ”ને બદલે “તથા” છે. મનુસ્મૃતિમાંથી ખીજા પ્રાચીન અંથકારોએ આ શ્લોક લઇને પોતાના અંથમાં આપ્યો છે. અને તેમ કરતાં લખ્યું છે કે મનુસ્મૃતિમાંનો છે. પણ હાલ મનુસ્મૃતિમાં દેખાતો નથી તેથી તે વચમાં ઉડાવી દીધેલો હોવો જોઈએ તે નીચે પ્રમાણે છે,

નष्टે સૃતે પ્રજાજિત ક્લીવે ચ પતિતે તથા ।

पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥ मनुः ॥

અર્થ—પતૌ શબ્દનો શાસ્ત્રીય રગડોજ આ પ્રમાણે તેને બદલે “તથા” શબ્દ વાપરી મનુએ કાઢી નાખ્યો છે, એટલે પુનરલગ્નનું મનુનું વિધાન સ્પષ્ટ થાય છે, અને શાસ્ત્રીઓની કાઠપણુ દલીલ નષ્ટ થાય છે (તાળીયો).

પુનરલગ્ન બાબતમાં રામની અનુમતિ.

રામે વાળીને માર્યા પછી તેની વિધવા તારા જેને હાંફો સતી માને છે તેની સાથે વાળીનો ભાઈ સુગ્રીવ પરણ્યો હતો.

અને કિષ્કંધા કાડમાં રામે સુગ્રીવની સારી પ્રસંશા કીધી છે તો રામ જોવા ધરમાત્મા સુગ્રીવનું વિધવા સાથે લગ્ન પાપ સમજે તો શું તેઓ તેની પાસે પણ જાય ? એ સંભવિત હતું રામ-ચંદ્ર વિધવા લગ્ન શાસ્ત્ર ગ્યાદાતુ કુળ માનતા હોવા જોઈએ. વળી અરણ્ય કાંડના ૪૫ માં સર્ગમાં મારિચ રાક્ષસે સોનેરી હરણનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું રામ તેની પાછળ સીતાના કહેવાથી શિકાર ગયા અને તેણે રામને દાથે મરતાં મરતાં હે સીતા ! હે લક્ષ્મણ ! ની જૂડી ખૂમ મારવાથી સીતા સમજી કે મારા પતિને હાની થઈ છે અને તેથી તેણીએ લક્ષ્મણને પોતાનાં બાંધને જોવા જવાની વિનતી કીધી છે, તે પરથી સીતાને લક્ષ્મણ વચ્ચે સવાદ ચાલે છે અને લક્ષ્મણ રામ બચમાં હોવાની સીતાની વાત અસંભવિત કંઠવવાથી સીતાએ કહ્યું કે તું તારા બાંધને આપતિમાં મને મેળવવા છાએ છે, પણ હું તારી થવાનીજ નથી.

માહલક્ષ્મણદુર્બુદ્ધેભ્રાતુર્વ્યસનમિચ્છસિ ॥

મેષિતોભરતેનૈવ રામનાશાધિકાંક્ષિણા ॥ ૩૩ ॥

માનેતુમાગતોસ્વિત્વં રામનાશેઝપસ્થિતે ॥

નપ્રાસ્પસેત્વંમામઘપશ્યપ્રાણાંસ્ત્રજામ્પહં ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—જો નિયોગ વા પુનરલમ્બની રીતિ રામના વખતમાં ન હોત તો સીતા આ પ્રમાણે કેહેત નહીં બાદ લક્ષ્મણ સીતાના આગ્રહથી ગયા હતા, એટલે રાવણ સીતાને ઉપાડી ગયો. વળી મહાભારતમાં લખ્યું છે કે, વસિષ્ઠ રૂપિએ રાજા સૌદાસની

આ દમયંતી સાથે નિયોગ કીધો હતો અને તેથી અશમક પેદા થયો હતો અને હીરંયતમા એ બધી રોગની આ સુદેશના સાથે નિયોગ કરવાની વાત પણ મહાભારતમાં છે (આદ્યપર્વ ૧૭૬) પુત્ર થવાથી પછી હીરંયતમા પોતાને ઘેર આણ્યો ગયો હતો.

ક્ષત્રીઓ અને પરશુરામ.

પરશુરામે ક્ષત્રીઓનો નાશ કર્યો હતો થોડા ક્ષત્રીઓ રહી જવા પામ્યા હતા આથી કાળે ક્ષત્રીય ઓઓએ બ્રાહ્મણ સાથે નિયોગ કીધો હતો અને હાલ જે ક્ષત્રીઓ ઉપસ્થિત છે. તે બધા બ્રાહ્મણની ઓલાદ છે, એમ મહા ભારતમાં લખ્યું છે (તાળીઓ.)

વિધવા વિવાહ ન થવાથી ગેર ફાયદા.

આ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમાં નિયોગ અને પુનરવિવાહની રીતિ ઉચ્ચ જાતોમાં હતી તે મેં સંક્ષેપથી સિદ્ધ કીધું છે પરંતુ હાલતે ૬૦ વરસનો બુઢો મગ્વાની છેલી છેલી ઘડીએ સોનાપુરના લોકડામાં દટાતા દટાતા પણ (હસાહસ) આઠ વરસની છોકરી સાથે પરણવાને તત્પર થાય છે ને પરણી શકે છે. પરંતુ પેલી જિયારી આઠ વરસની વિધવા પરણી શકતી નથી. અહીંની તો મને ખબર નથી પરંતુ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વિધવાઓ આ ૨ બંધનને લીધે નાશો જાય છે, (મુમલમાન) મહોમેદન ધર્મ જાય છે, અને જે ગુમસ્તીલાઓ થાય છે તે તો તમે જાણો છો તેથી બાળહલા પણ થાય છે.

હાય ! આ કેવો અન્યાય પરંતુ પુનલગ્નથી તે પાપ અટકાવતું તે શાસ્ત્રીય નહીં એ કહેવું તે દુરાચાર અને દયાની ગેરહાજરી નહીં તો ખીજું શું ? (તાળીઓ)

હાલમાં હીંદુઓમાં પુનરલગ્નનો વધારો.

હાલ પણ હીંદુઓમાં પુનરલગ્ન ખીલકુલ ના. એમ નથી હું છાતી ઉપર હાથ ઠેકાએ કહું છું કે હજુ સારસ્વત બ્રાહ્મણમાં વિધવાનાં પુનરલગ્ન થાય છે (જેસ બેર તાળીયો) કેણુ કહેશે કે તેઓ બ્રાહ્મણ નથી ? ક્ષત્રિયો લુવાણાઓમાં પણ વિધવા વિવાહ થાય છે કેણુ કહેશે તેઓ ક્ષત્રિય નથી ? મિહારમાં વૈશ્ય પણ તેમ થાય છે કેણુ કહેશે તેઓ વૈશ્ય નથી શુદ્રમાંતો છેજ. પણ કેટલાક દાંતિજ આગ્રહી છે, છેક રામના વખતમાં પુનરલગ્નની રીતી હતી તે તો મેં જ્ઞતાવ્યું છે. પુનરલગ્ન કરનાર સુગ્રીવ તો વાનર હતો એમ કોઈ વાંધો કાઢશે. પણ તે ખોટું છે તેઓ કપડા પહેરતા બોલતા ચાલતા હતા તે વાનર હોય તો કેમ બોલી શકે તેઓ કેવળ વધુ જંગલી અવસ્થામાં હતા તે તેઓની બેશવાની રીતે સિદ્ધ કરી આપેછે. પુનરલગ્નથી ઝેર પીવરાવવાની બીક. છેલ્લી વસ્તી પત્રક પ્રમાણ આ ઇલાકામાં આશરે દશ લાખ આદમી ઘટી ગયા છે. હીંદુસ્તાનની વસ્તી પણ જોઈએ તેટલી વધી નથી દેશને આપી મોટી હાની થઈછે. હું નમ્રતાપૂર્વક કહુંછું કે સ્ત્રીઓતે ન્યાયાનુસાર પુનરલગ્ન કરવાની છુટ આપો નહીંતો હું ખાત્રીથી કહું છું કે હજુ અરાબ દિવસો આવશે ને તમારા ખૂરા હાલ થશે, એવું કેટલાક કહે છે કે જો બીજો પતિ કરવા દેવામાં આવે તે બીજો પતિ કરવાને માટે પહેલા પતિને ઝેર આપે પરંતુ બિચારી સ્ત્રી એવી નરમ છે કે તે એવું કામ કરેજ નહી. અદાલતના મુકરદમા બેસો તો માલમ પડશે કે શુન્દા કરનારાઓમાં સો પુરૂષે પણ

એક સ્ત્રી આવતી નથી. (જોસભેર તાળીયો) લેકર્યા કણખી વગેરે જ્ઞાત તથા અંગ્રેજોનાં પુનરુત્થન છે પરંતુ શું તેઓમાં ઝેર આપવાના કોઈપણ દાખલા બન્યા છે ? (તાળીઓ) પારસીઓ વિષે મને ખબર નથી. એક પારસી અદસ્થ — તેઓમાં પણ રિવાજ છે, પારસીઓમાં પણ રીવાજ છે જોમ કહે છે તો કોઈ પારસી બાઈએ બીજા પતા માટે ઝેર આપ્યું છે ? તે બિચારી સ્વભાવે દયાળુ છે, તેણીનું નામજ અબગા છે. તે આવા દુષ્ટ કૃત કદી કરેજ નહીં. (તાળીયો) તમે દુખી છો તે તમારા કર્મનું ફળ છે બાકી ઈશ્વર તો ન્યાયી અને દયાળુ છે હું વિધવા પુનરુત્થનના તરફેણ કરું છે તેથી એમ નહીં સમજશો કે મારી કોઈ વિધવાપુત્રી છે કે જેને હું ફરીથી પરણાવવા માગું છું (બારે હસાહસ) પરંતુ નિયોગ અને પુનરુત્થન-વેદ, સ્પષ્ટીકરણે અનુકૂળ હોવાથી તેની તરફેણ કરું છું (તાળીયોની ચાલુ ગર્જના) બાદ સભા આશરે જાવામે વિસરજ થઈ હતી.

નિયોગને કેટલાક આર્ય સમાજના દ્વેષીઓ એ ધણો હલકો પાડવાન્ય છે. પણ હકીકતની જવાબી વિચાર કરતા નથી કે નિયોગ અને પુનરુત્થનનો પ્રચાર કયાં વિના વધી પડેલો બ્યભિચાર અને વિષય વાંસના અને તેનું ફળ વર્ણુશકર પ્રજા તે કદી પણ ઓછું થનાર નથી.

